

Олег Бажан,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу
історії державного терору радянської доби
Інституту історії України НАН України*

В ЕПІЦЕНТРИ ЛИХА: ОДЕЩИНА В ГОЛОДНІ 1946–1947 РОКИ КРІЗЬ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

У перші повоєнні роки з усіх галузей народного господарства Української РСР у найбільш катастрофічному стані залишався аграрний сектор економіки, який зазнав суттєвих руйнувань у ході глобального збройного конфлікту 1939-1945 рр. До напруженої ситуації у сільському господарстві республіки додалися дуже несприятливі кліматичні умови. Зима 1945–1946 рр. на переважній частині України була малосніжною. За свідченнями очевидців, «у результаті тривалої засухи на полях Ізмаїльщини в 1946 р. повністю загинули всі посіви озимих та ярових, а також кормові культури та дика рослинність – трава та бур'яни...» [1, ф. 1., оп. 17, спр. 4, арк. 328.].

Навесні у 120 районах Харківської, Ворошиловградської (тепер Луганської), Сумської, Одеської, Миколаївської, Херсонської областей не зійшло 550 тис. га зернових культур, що становило 20% посівів цих культур. Весна і літо виявилися засушливими. Видова оцінка врожаю становила 3,8 центнера. Нижчою порівняно з іншими роками була врожайність картоплі, овочів, інших культур. Зовсім не рахуючись із конкретними умовами і можливостями, союзний уряд установив для України завищений план хлібозаготовок – 340 млн. пудів зерна, а влітку ще й збільшив його до 362 млн. пудів. У свою чергу, політичне керівництво республіки на чолі з М. Хрущовим не лише схвалило високі нерéalні плани заготовок, а й зажадало від голів колгоспів повернути борги за минулі роки. Більше того, перед представниками районних партійних та радянських органів було поставлено завдання

організувати роботу колгоспників так, щоб вони працювали щодня протягом усього світлового часу.

«Боротьба за хліб» з боку органів влади була доведена до абсурду і проводилась тими ж силовими методами, що і в 1932–1933 рр. переважна частина колективних господарств, що потерпала від неврожаю, згідно з планом повинна була здати зерна державі більше, ніж зібрали. Щоб якимось перешкодити огульному «викачуванню» хліба, відсунути примару голоду, голови колгоспів почали в масовому порядку приховувати частину врожаю. За таких умов сталінське керівництво вважало, що має справу із «саботажем» хлібозаготовок, і почало вживати репресивних заходів.

Упродовж 1946 р. і першого кварталу 1947-го до кримінальної відповідальності було притягнуто 1,6 тис. голів колгоспів (фактично був ув'язнений кожен 16-й керівник колективного господарства), яким інкримінувалися такі порушення, як зрив строків збирання врожаю, порушення графіків хлібопоставок, видача зерна на трудодні. Репресіям підлягали так звані «розкрадачі зерна», які згідно зі статтею 131 Конституції СРСР 1936 р. кваліфікувалися як «вороги народу». Тільки в листопаді 1946 р. за збирання колосків, кинутих після жнив у полі, на лаву підсудних потрапило 2,3 тис. селян. Незважаючи на посилення репресій, план хлібозаготовок був виконаний лише на 62,5%. Неврожай та надмірні побори держави, відсутність особистих запасів продовольства у багатьох колгоспників, особливо південних областей, викликали масові захворювання на дистрофію на ґрунті недоїдання.

Ситуацію ускладнювало рішення владних структур про припинення постачання службовців, які проживають у сільській місцевості. У вересні 1946 р. у сільських місцевостях було знято з пайкового постачання хлібом понад 2,5 млн. осіб, із них значна частина робітників, службовців, утриманців та дітей, які не мали інших засобів до існування, крім зарплати та продуктового набору [1, ф. 1, оп. 17, спр. 5, арк. 176]

Перші захворювання на дистрофію були зареєстровані у серпні 1946 р. в Ізмаїльській області. У жовтні 1946 р. захворювання

на дистрофію були зафіксовані в інших південних областях України – Одеській, Херсонській, Миколаївській областях. У зв'язку з наростанням кількості хворих Рада Міністрів УРСР 4 грудня 1946 р. ухвалила рішення про надання допомоги дітям південних областей України. В Одеській, Херсонській, Ізмаїльській та Миколаївській областях було організовано одноразове харчування для 151 тис. дітей, понад 20 харчових станцій та 26 дитячих будинків [1, ф. 1, оп. 17, спр. 6, арк. 34]

Прикметно, що до лютого 1947 р. захворювання на дистрофію не підлягало статистичній звітності. Міністерство охорони здоров'я зважало лише на окремі донесення з місць, на основі яких інформувало уряд та ЦК КП(б)У. Лише 21 січня 1947 р. Рада Міністрів УРСР зобов'язала обласні управління охорони здоров'я здійснювати необхідний облік хворих на дистрофію і регулярно надсилати інформацію до Києва. З архівних документів довідуємося, що в Одеській області число важких випадків дистрофією на 20 січня 1947 р. становило – 2 361, а на 10 лютого 1947 р. – 4341, в тому числі 119 зі смертельними наслідками. Тільки за 2 дні – 11 та 12 лютого – до лікарень міста Одеси прибуло 112 чоловік з важкою стадією дистрофії, з них 11 померли [1, ф. 1, оп. 17, спр. 4, арк. 321]

За підрахунками Одеського облвідділу охорони здоров'я 15–20% населення області наприкінці зими 1947 р. перебували на межі дистрофії. Інформуючи М.Хрущова про ситуацію в Ізмаїльській області, секретар обкому КП(б)У С. Тарасов 5 лютого 1947 р. писав: «Продовольче становище залишається, як і раніше, важким. Ми організуємо громадське харчування, виготовлення кінської ковбаси, продаж комерційного хліба на селі... Більшість селян не мають можливості купувати комерційний хліб, гарячу їжу та кінську ковбасу через нестачу грошей. Таких селян в області є понад 100 тисяч чол., а видану продовольчу позику вони вже з'їли... За даними облздороввідділу вже зараз в області померло від виснаження 1418 осіб. Крім того, у нас в області мають місце дуже важкі випадки. В Болградському районі мають місце 2 випадки, в Саратовському – 3 випадки та в Ренійському – 1 випадок

людоїдства». [1, ф.1, оп. 17, спр. 4, арк. 187]. За даними Міністерства державної безпеки УРСР за період з січня по червень 1947 р. в Ізмаїльській області було зафіксовано 53 випадки канібалізму (найбільший показник в межах Української РСР) [3, с. 146-147].

Особливо непокоїв керівництво області сплеск кримінальної злочинності в регіоні. За оперативними даними органів Управління МВС Ізмаїльської області суспільно небезпечні дії в Болградському районі в IV кварталі порівняно з III кварталом 1946 р. зросли на 137,5%, Кілійському – на 136%, Лиманському – на 200%, Тузловському – на 172%, Ренійському – втричі, Татарбунарському – у 2,5 рази, Саратському – удвічі, по місту Білгород-Дністровському – удвічі. Крадіжки продовольства, збройні пограбування, убивства змусили керівництво Управління МВС по Ізмаїльській області залучити до цілодобової патрульної служби увесь склад МВС, прикордонних військ, бригад сприяння міліції, а також забезпечити сторожову охорону на важливих об'єктах гладкоствольними рушницями та боеприпасами [1, ф. 1, оп. 17, спр. 4, арк. 295-302].

Тривожні сигнали про поширення голоду, які надходили від міністерств і відомств, спонукали вище політичне керівництво республіки прийняти низку спеціальних постанов та рішень. Відповідно до постанов Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 13 лютого 1947 р. «Про упорядкування постачання цілним молоком лікувальних закладів Міністерства охорони здоров'я» дещо зросло забезпечення потреб у молоці дитячих лікарень, ясел, молочних кухонь. Постанова Ради Міністрів УРСР від 26 лютого 1946 р. «Про додаткові заходи по наданню допомоги харчуванням населенню областей, які постраждали від засухи» передбачала виділення для 14 найбільш уражених дистрофією областей продовольчі фонди та асигнування для харчування 266 тис. чоловік. Однак розроблені в центрі та на місцях заходи не запобігли захворюванням на дистрофію серед населення. За даними лікувальних установ за період лютого – першої декади травня 1947 р. було зареєстровано близько 1 млн випадків захворювань на дистрофію.

Катастрофічна ситуація в аграрному секторі наприкінці 1946 – на початку 1947 рр. спонукала М. Хрущова та інших керівників республіки неодноразово звертатися до союзного уряду з проханням надати Україні негайну продовольчу допомогу. Після лютогового пленуму ЦК ВКП(б) 1947 р. така допомога у вигляді позики – 60 тис. тонн продовольства – була надіслана колгоспам України. Й.Сталін був невдоволений «безпорадністю» М. Хрущова, тому його було усунуто з посади першого секретаря ЦК КП(б)У, а керівником республіки призначено Л. Кагановича. Проводячи жорстку репресивну хлібозаготівельну політику, новий лідер партійної республіканської організації разом з Головою Ради Міністрів УРСР М. Хрущовим уже в жовтні 1947 р. доповідали Сталіну, що «колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 101,3%» [2, с. 298-299].

Таким чином, шляхом вилучення з колективних господарств зерна, ціною голоду в Україні верховоди Кремля прагнули посилити позиції СРСР у світі як потужної мілітаристської держави та забезпечити через «інтернаціональну допомогу» лояльність країн «соціалістичного табору» (у той час, коли населення потерпало від голоду, хліб експортували до дружніх СРСР країн «народної демократії» – Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини).

Література:

1. Центральний Державний Архів громадських об'єднань та україніки.
2. Голод в Україні 1946–1947: Док. і матеріали / НАН України. Ін-т історії України та ін.; Відп. ред. В. А. Смолій. К., Нью-Йорк: Вид. М. П. Коць, 1996. 375 с.
3. Швидкий В.П. Голод 1946-1947 рр. як чинник сплеску девіантних явищ в Україні // Український історичний журнал. 2010. №1. С.142-164.

Увазі читачів пропонуються архівні документи вищих партійних органів, в яких відображено трагічні наслідки післявоєнного голоду 1946-1947 рр. на Одещині. Документи оприлюднені з метою введення в науковий обіг нових архівних матеріалів, які відображають масштаби гуманітарної катастрофи, спричиненої жорстокими соціально-економічними експериментами радянської влади в Україні.

№1

**Інформація заступника завідувача відділом ЦК КП(б)У
по західним областям Бекасова заступнику секретаря
ЦК КП (б)У А. Стоянцеву про стан з продовольством
в Ізмаїльській області**

Не раніше 11 лютого 1947 р.
ЗАМ. СЕКРЕТАРЯ ЦК КП(б)У
товарищу СТОЯНЦЕВУ А.А.

ИНФОРМАЦИЯ

О продовольственном положении сельского
населения Измаильской области

В связи с засухой и неурожаем в 1946 году, союзным и республиканским правительством, Измаильской области было оказана продовольственная помощь, которая значительно поддержала население на протяжении сентября-декабря 1946 года.

Области была оказана следующая помощь – 78.320 крестьянским хозяйствам / из общего количества 108.680 хозяйств/ выдано продовольственной ссуды 460 тысяч пудов зерна/ 40 т. составлено для колхозных столовых/, что составило в среднем 1,5 пуда на едока.

55 тыс. детей получают ежельно одноразовое питание в школах, яслях и питательных пунктах, из них 33 тыс. человек получают питание бесплатно. Открыто новых 8, а всего организовано 15 детских домов с количеством детей в них 3500 человек. Однако, уже в январе 1947 года в области стала ощущаться острая нехватка продовольствия.

Анализ обстановки показывает, что вышеперечисляемые меры помощи явились недостаточными и не обеспечивают сохранения жизни большего количества людей на протяжении ближайших 3-4 месяцев.

Несмотря на выдачу продовольственной ссуды уже в октябре 1946 года в области еначались заболевания элементарной дистрофией/ безбелковые отеки, вследствие истощения организма/ и эти заболевания все время увеличиваются.

В октябре было зарегистрировано 2570, в январе свыше 13 тысяч и на 10 февраля – 23 тыс человек. Одновременно с этим непрерывно растет смертность населения, которая с 1517 случаев в октябре 1946 года

розросла до 4530 случаев в январе 1947 года и 2141 случая за первую декаду февраля сего года. А всего умерло за период октябрь-январь включительно 10.100 человек, тогда за период январь-сентябрь 1946 года умерло всего 9248 человек, или 1046 человек ежемесячно.

На протяжении января и первой декады февраля обнаружено 7 случаев людоедства / в Болградском районе – 2, Ренийском – 1, Саратовском – 2, Тузловском -1, Старо-Козацком -1/.

Обследование ряда районов, по нашему указанию, проведенное ответственными работниками в феврале месяце показало, что во многих селах, особенно Болградском, Ново-Ивановском, Бородинском, Старо-Казайком и др. районах, крестьянское население съев ссуду зерна на протяжении сентября-ноября 1946 года и не имея других продуктов / овощи, крупа/ уже в декабре начало испытывать нужду в продовольствии и вести полуголодную жизнь, используя для питания все возможности вплоть до кожи животных, которую резали на кусочки и варили в качестве мяса.

В селе Юрьевка Бородинского района в момент обследования 2-3 февраля с/года в семне крестьянки Догунда лежал умерший ребенок 5 лет, двое опухшие, сам мать также лежала опухшая, отец и третий ребенок умерли в январе. В сентябре эта семья получила ссуду в раз мере 17 пудов зерна, однако вследствие отсутствия приварка эта ссуда была съедена в течение сентября-декабря.

В селе Благодатное этого же района проверено 59 семей. Из 169 человек больны дистрофией 131 человек, а всего по сельсовету из 558 человек больны 254 человека, и умерло в январе в городе 33 человек.

С целью смягчения остроты положения вследствие нехватки продовольствия в селах области в январе с/года было открыто до 200 столовых, которые один раз отпускают обед, состоящий из супа и 100 грамм хлеба в общей сложности до 350- 400 каллорий, однако, уже в конце января выяснилось, что у большого количества крестьян из бедняцкой части села нехватает денег на покупку этого обеда и по существу они голодают потому, что обеды идут по линии коммерческой торговли и стоят до четырех рублей.

Таких крестьян вместе с семьями сей час насчитывается до 109 тыс челове, а всего в настоящее время охвачено различными видами питания до 150 тыс. сельского населения из общего количества 450 тысяч человек.

Постепенное уменьшение продовольственных запасов у более зажиточной части крестьян / кроме кулацких хозяйств/ приводит их также в разряд нуждающихся и, таким образом, сейчас вызывается необходимость питания в сельских столовых контингента до 200 тысяч

человек взрослого населения, из них питания бесплатного 90-100 тысяч человек сроком по май месяц включительно.

Наряду с увеличением контингента питания взрослого населения необходимо также увеличить количество пайков для питания детей до 100 тысяч и из них разрешить использовать 5000 пайков в школах городов.

Для предупреждения массовой смертности населения и поддержки его сил во время посевной кампании области необходимо оказать помощь продуктами для сельских столовых, которые уже сейчас во многих случаях не имеют никаких продуктов и варят, по сути, воду с мясом, при чем для детей не имеющих средств к оплате, обеды отпускать бесплатно, а хлеб выдавать в качестве ссуды, но через столовые с ежедневной выдачей порций к обеду, а наиболее необеспеченной части населения /вдовы, военнослужащие, инвалиды Отечественной войны и т.д./ в количестве 20-30 тысяч все питание выдавать бесплатно

Зам. зав. отделом ЦК КП(б)У
по западным областям

/БЕКАСОВ/
ЦДАГОУ, ф.1, оп. 75, спр. 228, арк. 3-7. Копія.

№2

Інформація Ізмаїльської обласної епідеміологічної станції про кількість хворих на дистрофію та померлих у Ізмаїльській області на першу декаду лютого 1947 року

Не пізніше 14 лютого 1947 р.

	Больных по состоянию на 1.І.ф.11	% %	Умерших в X-1	В т.ч. в январе	Больных ф.11 за 10 дней	Умерших за 10 дней февраля
Ново-Ивановский	3264	13,6	1866	836	1795	495
Бородинский	1800	12,5	674	279	442	258
С.Казацкий	1600	39,0	544	247	778	80
Болградский	2623	7,7	1489	812	2352	342
Тузловский	601	4,6	518	200	442	88
Саратский	929	4,2	799	250	1367	160

Килийский	595	3,0	491	216	98	20
Татарбунарский	619	3,0	680	266	53	178
Ренийский	303	1,5	445	205	1051	108
Лиманский	225	1,2	391	144	316	93
Тарутинский	150	0,9	333	161	111	27
Арцызский	150	0,8	473	210	126	45
Суворовский	209	0,6	583	230	340	119
г.Б.Днестровский	81	0,6	189	75	177	50
г. Измаил	48	0,2	373	145	10	65
г. Килия	17	0,1	231	117	68	28
	13214	4,1	10079	4393	9486	2142

ЦДАГОУ, ф.1, оп. 75, спр. 228, арк.15. Оригінал.

№3

**Довідка інструктора ЦК КП(б)У відділу західних,
Ізмаїльської та Закрпатської областей Бойка ЦК КП(б)У
про вживання заходів щодо попередження
захворювань дистрофією**

Не пізніше другої декади лютого 1947 р.

СПРАВКА

**Об организации помощи населению Измаильской области
и принятых мерах по предупреждению
заболеваний дистрофией**

В результате поздней сигнализации со стороны Измаильских областных организаций о создавшемся тяжелом положении населения некоторых районов области и не своевременных мерах оздоровления населения области, среди населения появились больные дистрофией и по этой причине отмечалась большая смертность. Уже в декабре 1946 г. показатель рождаемости населения был ниже показателя смертности.

В январе 1947 года насчитывалось 13.214 человек больных дистрофией и главным образом в Ново-Ивановском, Болградском, Старокозацком и Бородинском районах. В феврале, в результате активного выявления насчитывалось 18.632 человека дистрофиков.

По данным облзгаса в январе по области от всех причин умерло 4393 человека, за 2 декады февраля с 1 по 20-е отмечено 4277 смертей. 2/3 смертей следует отнести за счет недоедания. В 3-й декаде февраля отмечается уменьшение случаев заболеваний дистрофией и смертности по этой причине. Всего в 3-й декаде 4647 человек, из них умерших от дистрофии 432 человека.

Значительная помощь населению Измаильской области оказана во 2-м полугодии 1946 года, но отпущенной ссуды /500 т. пудов/, в результате нерационального ее использования хватило примерно до 1 января 1947 г.

В некоторых районах области /Ново-Ивановский, Бородинский, Старокозацкий, Болградский/ уже в декабре 1946 года среди населения были отмечены безбелковые отеки.

Областные и районные организации в силу своей растерянности, не приняли своевременно мер по оздоровлению населения и постановление Совета Министров от 4/XII-1946 года об оказании помощи детям Измаильской области стало действенным с 15-20 января 1947 года, с этого же времени мобилизована общественность на борьбу с заболеваемостью и смертностью населения от недоедания.

Согласно постановления Совета Министров с помощью правительственной комиссии сеть питательных пунктов для детского школьного и дошкольного населения развернута полностью. Питанием охвачено вначале около 50 тыс. детей, а в данное время развернуты дополнительные детские ясли, детские дома, дома ребенка и школьные питательные пункты охватывают 60.346 чел., кроме этого дети более состоятельных родителей получают питание через общедоступные столовые. Бесплатным питанием включая детские дома и ясли пользуется всего около 40 тыс. детей, а всего дополнительным питанием охвачено не менее 80 тыс. детей области.

Не менее важным мероприятием является организация колхозных столовых, где работающие колхозники получают по 300 грамм хлеба с привароком, но на 1-е марта резерва продуктов питания в колхозах оставалось мало. Решение правительства о выделении Измаильской области 150 тонн зерна даст возможность продлить питание колхозников до 2-х месяцев.

Экономия фуражного фонда также является дополнительным питанием колхозников.

Отпущенные средства 12 млн рублей на бесплатное питание еди-ноличников реализуется с 5 марта с.г. Картофель направляемый из за-падных областей УССР жел.дор.транспортом, как правило прибывает мерзлым и используется на 50%.

Несмотря на все трудности, главное, что отмечается это актив-ное состояние населения. Все оно приведено в движение. Легко на-блюдать состояние населения, узнавать его нужды. Отмечается также в последнее время большая активность общественности, медицин-ских организаций. Все проникнуто сознанием о необходимости по-мочь населению области.

Несмотря на перегрузку конечного фонда вдвое и трое большим дистрофией не отказывают в госпитализации. Если больница пере-полнена, открываются дополнительные стационары для госпитализа-ции больных дистрофией.

На содержание дополнительных коек в больницах используется эпидфонд. Больницам области, детдомам, постоянным яслям и домам ребенка требуется сейчас большое количество белья и коек, но Мини-стерство здравоохранения УССР направило туда всего 500 комплек-тов белья, а требуется не менее 5000 тысяч.

Областная чрезвычайная комиссия наметила ряд существенных мероприятий по дальнейшему оказанию помощи населению. Этот во-прос был обсужден также на областном партийном активе. По линии здравоохранения проведено областное совещание заведующих рай-здравотделами и районных санитарных инспекторов, где были также обсуждены вопросы организации оздоровления населения районов и участие медицинских работников в проведении весенней посевной кампании.

Инструктор ЦК КП(б)У
отдела западных, Измаильской и
Закарпатской областей

/БОЙКО/

ЦДАГОУ, ф. 1, оп.75, спр. 228, арк.35-38. Оригінал.